

6. Η θεωρία του Καντ για την κατηγορική προσταγή

A1. Ερωτήσεις γνώσης - κατανόησης

1. Ποιες είναι οι βασικές διαφορές ανάμεσα στην ηθική θεωρία του Καντ και σε εκείνη των φιλοσόφων που προηγήθηκαν αυτού, ιδιαίτερα των αρχαίων ελλήνων φιλοσόφων;
 2. Πώς κατανοούσε ο Καντ την έννοια της βούλησης και ποιες μορφές της διέκρινε;
 3. Να συζητήσετε στην τάξη το εγχείρημα του Καντ να συνδέσει την ηθική συμπεριφορά του ανθρώπου με την αυτονομημένη του βούληση. Ποια μπορεί να είναι η ιδιαίτερη σημασία του εγχειρήματος αυτού;
 4. Να μελετήσετε τα παρακάτω αποσπάσματα και, αφού λάβετε υπόψη σας όσα αναφέρει το σχολικό εγχειρίδιο, να απαντήσετε στις ερωτήσεις που ακολουθούν:

«...Είναι ο ηθικός νόμος εκείνο που (...) μας οδηγεί κατευθείαν στην έννοια της ελευθερίας...»

Καντ, *Κριτική του Πρακτικού Λόγου*, μετάφραση Γ. Δ. Σκούρτσι,
εκδ. Αναγνωστίδη, χ.χ., σ. 29

«Η βούληση νοείται σαν ανεξάρτητη από εμπειρικές προϋποθέσεις, άρα σαν καθαρή βούληση καθορισμένη από την απλή μορφή του [ηθικού] νόμου».

ό.π., σ. 31
- α) Η ελευθερία αποτελεί προϋπόθεση ή συνέπεια του ηθικού νόμου; Να δικαιολογήσετε την απάντησή σας.
 - β) Πώς κατανοείτε τη φράση: ανεξαρτησία της βούλησης από εμπειρικές προϋποθέσεις;
 - γ) Ποιο κριτήριο χρησιμοποιεί ο Καντ για να συνδέσει τη βούληση του ανθρώπου με την ελευθερία και γιατί;

5. Να προσδιορίσετε το περιεχόμενο της εμπειρικής μορφής βούλησης και να δείξετε τις διαφορές της από την καθαρή μορφή βούλησης, χρησιμοποιώντας ένα δικό σας παράδειγμα.

6. Να αντιστοιχίσετε τα στοιχεία της Α' στήλης με τα στοιχεία της Β' στήλης.

στήλη Α'	στήλη Β'
1. Ο Καντ	α) η ύπαρξη του κακού στον κόσμο οφείλεται σε άγνοια
2. Ο Σωκράτης	β) το πρακτέο απορρέει από τις Ιδέες
3. Ο Σοφιστές	γ) το πρακτέο είναι το μέσον ανάμεσα σε δύο άκρα
4. Ο Πλάτων	δ) ο λόγος μας καθοδηγεί, ώστε να εναρμονισθούμε με το φυσικό κόσμο
5. Ο Αριστοτέλης	ε) οι ηθικές αξίες είναι σχετικές
6. Ο Στωικοί	στ) το καθήκον ή ηθικός νόμος ή κατηγορική προσταγή στηρίζεται απολύτως στο λόγο και γι' αυτό έχει καθολική ισχύ.
υποστήριξε/αν ότι:	

7. Πώς κατανοείτε τη δέσμευση της βούλησης του ανθρώπου στην οποία αναφέρεται ο Καντ; Αυτή η δέσμευση αφορά όλες τις μορφές της βούλησης;

8. «Η αυτοδέσμευση, κατά τον Καντ, ταυτίζεται με την ελευθερία της βούλησης» (σχολικό εγχειρίδιο, σ. 99). Να εξηγήσετε τη φράση.

9. Σε ποιες απόψεις του Χιουμ ανάγονται οι απόψεις του Καντ για την ελευθερία της βούλησης;

10. Σας δίνεται το παρακάτω απόσπασμα:

«Η βούληση ποτέ δεν καθορίζεται άμεσα από το αντικείμενο και την παράστασή του, αλλά είναι απλώς μια δύναμη που, κατά ένα κανόνα [αξίωμα] του λογικού, γίνεται καθοριστικό αίτιο μιας πράξης».

ό.π., σ. 75

Αφού λάβετε υπόψη σας και όσα αναφέρει το σχολικό εγχειρίδιο, να απαντήσετε στις παρακάτω ερωτήσεις:

- α) Ποια μορφή βούλησης εννοεί εδώ ο Καντ και γιατί;
- β) Πώς αντιλαμβάνεται ο Καντ τη βούληση ως αιτία;

11. Τι εννοεί ο Καντ, όταν μιλάει για απόλυτη ελευθερία της βούλησης και για άτεγκτη υπακοή στα κελεύσματά της;
12. Να αναφέρετε και να σχολιάσετε το βασικό αξίωμα της κατηγορικής προσταγής.
13. Πόσο ελεύθερος είναι ο άνθρωπος να πράξει στο πλαίσιο της κατηγορικής προσταγής;
14. Σας δίνεται ο ορισμός του ηθικού νόμου, όπως τον έχει διατυπώσει ο Καντ:

«Ο καθαρός λόγος είναι από μόνος του πρακτικός και δίνει (στον άνθρωπο) έναν παγκόσμιο [καθολικό] νόμο, που τον ονομάζουμε ηθικό νόμο».

ό.π., σ. 33

Αφού τον μελετήσετε και λάβετε υπόψη σας όσα αναφέρει το σχολικό εγχειρίδιο (σ. 101), να απαντήσετε στο εξής ερώτημα:

Ποια σχέση υπάρχει ανάμεσα στον ηθικό νόμο και την κατηγορική προσταγή;

15. Ο Καντ πίστευε ότι η ηθική συμπεριφορά του ανθρώπου πρέπει να:
 - α) εξαρτάται από την ηδονή
 - β) συνδυάζει ορμές και βούληση
 - γ) αξιοποιεί τις δυνατότητες των θεωρητικών γνώσεων
 - δ) ακολουθεί τις επιταγές του πρακτικού λόγου
 - ε) υπαγορεύεται από την εμπειρική βούληση
 - στ) είναι προϊόν εξαναγκασμού
 - ζ) διέπεται από υλικά κίνητρα.Να δικαιολογήσετε την επιλογή σας.

16. Η ηθική αξία της κάθε πράξης, κατά τον Καντ, εξαρτάται:

- α) από το αποτέλεσμα που αυτή συνεπάγεται
 - β) από κάποιον απώτερο σκοπό
 - γ) από τις εξωτερικές αιτίες
 - δ) από τη διάθεση που έχουμε κάθε φορά
 - ε) από τις επιθυμίες και τις ανάγκες μας
 - στ) από τις επιταγές του ηθικού νόμου.
- Να δικαιολογήσετε την επιλογή σας.

A2. Ερωτήσεις σύνθεσης - κρίσης

1. *«Η καλή θέληση δεν είναι καλή εξαιτίας όσων πετυχαίνει ή δημιουργεί και ούτε εξαιτίας της ικανότητάς της να πραγματοποιεί έναν προτιθέμενο σκοπό, αλλά μόνο με το ότι θέλει, δηλαδή με το ότι είναι καθεαυτήν καλή και εάν ιδωθεί καθαυτή, είναι ασύγκριτα πολυτιμότερη από καθετί που θα μπορούσε ποτέ η ίδια να πετύχει, για να ικανοποιήσει κάποια ροπή».*
I. Καντ, *Τα θεμέλια της μεταφυσικής των ηθών*, μετάφραση Γ. Τζαβάρας, σ. 35.

Με βάση το παραπάνω απόσπασμα και τις γνώσεις σας σχετικά με την ηθική φιλοσοφία του Καντ να απαντήσετε στα ερωτήματα που ακολουθούν:

- α) Τι είναι εκείνο που προσδίδει στη θέληση - βούληση αγαθό χαρακτήρα;
 - β) Να διατυπώσετε μια δική σας κριτική άποψη για τη θεωρία του Καντ περί βούλησης.
2. *«Μια πράξη αξιολογείται θετικά, εάν, πρώτα από όλα, το πρόσωπο που την τέλεσε ήταν ελεύθερο, όταν αποφάσισε να την τελέσει»* (σχολικό εγχειρίδιο, σ. 98).
Να εξηγήσετε τη φράση και παράλληλα να την αξιολογήσετε σύντομα.
3. Να σχολιάσετε το παρακάτω απόσπασμα:
«Η αυτονομία της βούλησης είναι η μοναδική αρχή όλων των ηθικών νόμων και των καθηκόντων που αντιστοιχούν σ' αυτούς. Αντίθετα,

κάθε ετερονομία¹ της ελεύθερης βούλησης όχι μόνο δεν είναι βάση για καμιά υποχρέωση, αλλά είναι αντίθετη στην αρχή της ελευθερίας και στην ηθικότητα της βούλησης».

Καντ, *Κριτική του Πρακτικού Λόγου*, ό.π., σ. 35

4. Υπό ποιες προϋποθέσεις η βούληση είναι ελεύθερη για τον Καντ; Πώς κρίνετε γενικότερα τη θεωρία του για την ελεύθερη βούληση;
5. Να σχολιάσετε την παρακάτω φράση: «*Το δεν μπορώ δεν υφίσταται στο πλαίσιο της καθαρής μορφής βούλησης*» (σχολικό εγχειρίδιο, σ. 100).
6. Πώς καθορίζει ο Καντ την έννοια της αιτιότητας και πώς τη σχετίζει με την ελευθερία;
7. «*Μετατοπίζοντας ο Καντ το ηθικό ερώτημα από το τι στο πώς πρέπει να πράττουμε ή να συμπεριφερόμαστε, έδωσε τη δυνατότητα στον άνθρωπο να μπορεί να γίνει ο ηθικός νομοθέτης ολόκληρης της ανθρωπότητας*» (σχολικό εγχειρίδιο, σ. 101).
Κατά πόσο είναι πραγματοποιήσιμη η παραπάνω θέση του Καντ; Να διατυπώσετε τη δική σας κριτική άποψη.
8. Με ποιο τρόπο μπορεί ο άνθρωπος, κατά τον Καντ, να παίρνει ορθές αποφάσεις στη ζωή του; Να αναφέρετε τη σχετική θέση του Καντ, να τη σχολιάσετε και να την κρίνετε.

¹ Σχετικά με τους όρους αυτονομία και ετερονομία της βούλησης πρβλ. και τα ακόλουθα: «Μια άλλη διατύπωση της διαφοράς που υπάρχει ανάμεσα στην κατηγορική προσταγή και στην υποθετική προσταγή είναι η αυτονομία και η ετερονομία της βούλησης. Στην πρώτη περίπτωση, *‘η βούληση επιζητεί τον νόμο ο οποίος θα την προσδιορίζει... στην προσαρμοστικότητα των δικών της ηθικών αξιωμάτων στη δική της παγκόσμια νομοθεσία’*. Στη δεύτερη περίπτωση, η βούληση *‘αναζητεί αυτόν το νόμο έξω από τον εαυτό της, στη φύση οποιουδήποτε από τα αντικείμενά της’*. Στην ετερονομία της βούλησης υπάγονται, σύμφωνα με τον Καντ, όλες οι προηγούμενες ηθικές θεωρίες» (Π. Σκαλτσογιάννη, «Κριτική στην κατηγορική προσταγή του Ιμμ. Καντ», *Φιλοσοφικά Σύμμεικτα, Συλλογή φιλοσοφικών δοκιμίων*, Αθήνα 1994, σ. 36).

9. Να συζητήσετε στην τάξη την αντίφαση, στην οποία οδηγείται η κατηγορική προσταγή.
10. Η κατηγορική προσταγή, στην πρακτική της διάσταση, κατά τον Καντ, έχει ως εξής: *«Να πράττεις κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να μεταχειρίζεσαι την ανθρωπότητα, είτε στο πρόσωπό σου είτε στο πρόσωπο κάθε άλλου, πάντοτε ως σκοπό και ποτέ απλώς ως μέσο»*².
Να αξιολογήσετε αυτή τη θέση του Καντ, λαμβάνοντας υπόψη όσα αναφέρει επ' αυτού το σχολικό βιβλίο (σ. 102, § 1) και τη σχετική άποψη του Ε. Π. Παπανούτσου: *«Δεν έχω συναντήσει ως τώρα πιο υψηλόφρονη προτροπή, που να δείχνει τέτοια εμπιστοσύνη και σεβασμό στον άνθρωπο»* (βλ. συνοδευτικό κείμενο 3)³.

B. Συνοδευτικά κείμενα

1.

- **Η ηθική θεωρία του Καντ.**

*Η «Κριτική του πρακτικού Λόγου» ασχολείται με τον κύριο ρόλο και τα αντικείμενα της ανθρώπινης βούλησης. Ακριβώς όπως η «Κριτική του καθαρού Λόγου» αναλύει τον διασκεπτικό Λόγο και θεμελιώνει την ελευθερία του από τη μη καθαρότητα των εμπειρικών στοιχείων, έτσι η κριτική του πρακτικού Λόγου χρησιμοποιεί κατά παρόμοιο τρόπο την *a priori* ενόραση (εποπτεία), ανεξάρτητα από την εμπειρική πείρα, προκειμένου να σκάψει μέσα στις λειτουργίες του Λόγου, σε ζητήματα που ανήκουν στην αυτόνομη βούληση, δηλαδή στους ηθικούς νόμους της βουλευτικής πράξης. (...)*

Ο Καντ κατέληξε στο συμπέρασμα, πως υπάρχουν ηθικοί νόμοι που τους περιέγραψε ως κατηγορική προσταγή, και που συνιστούν ηθικές

² Πρβλ. και την ακόλουθη μετάφραση: «Στη ζωή σου οφείλεις να ενεργείς σύμφωνα μ' ένα τέτοιο τρόπο, ώστε και στο πρόσωπό σου και στο πρόσωπο κάθε άλλου ανθρώπου την ανθρωπότητα να βλέπεις και να μεταχειρίζεσαι πάντα ταυτόχρονα και ως σκοπό και ποτέ μόνο ως απλό μέσο» (Εμμ. Καντ, *Η ηθική φιλοσοφία, Οι αρχές της μεταφυσικής των ηθών*, Ν. Δ. Κορκοφίγκα, Αθήνα 1937, σ. 66).

³ Να ληφθεί ωστόσο υπόψη και η αρνητική κριτική του Τζ. Στ. Μιλ στο συνοδευτικό κείμενο 4.

εντολές στις οποίες οφείλει να υπακούει κάθε άτομο, άσχετα από τις ειδικές συνθήκες που αντιμετωπίζει. Το άτομο πρέπει να θέλει να υπακούει στον ηθικό νόμο, χωρίς εξαίρεση. Το ορθό είναι ορθό και πρέπει να τηρηθεί κάτω από τις πλέον αντίξοες συνθήκες. «Το δίκαιο πρέπει να εφαρμοσθεί και ας πέσουν οι ουρανοί».

Γνωρίζουμε από διαίσθηση τι είναι ηθικώς ορθό *a priori*, χωρίς να λογαριάζουμε τις πρακτικές συνθήκες. Πράγματι, τα δεδομένα σε μια κατάσταση δεν ασκούν καμιά επίδραση στον ηθικό νόμο, ο οποίος πρέπει να κυβερνά όλη τη διαγωγή άσχετα από τις συνέπειες που μπορεί να ακολουθήσουν από την υπακοή στο νόμο, ή τις συνθήκες υπό τις οποίες έγινε η υπακοή. Ο ηθικός νόμος δεν εξαρτάται από αυτό που θέλουμε, επιθυμούμε ή αγαπούμε είναι μια δήλωση αυτού που οφείλουμε να θέλουμε. Ο Καντ βεβαιώνει πως το «οφείλω» εξυπακούει το «μπορώ». Αν η κατηγορική προσταγή υποχρεώνει τη βούληση να υπακούσει σε μια ηθική εντολή, πρέπει αναγκαιώς να σημαίνει πως το άτομο έχει τη δύναμη να πραγματοποιήσει την υποχρέωση. Ό,τι δεν είναι μέσα στη δύναμη του ατόμου να κάνει, ποτέ δεν μπορεί να είναι ηθική υποχρέωση.

Γ. Σαχακιάν, ό.π., σσ. 309-310

2.

• Η φύση της κατηγορικής προσταγής.

Η ηθική εντολή που κάθε πρόσωπο έχει το καθήκον να ακολουθεί -η κατηγορική προσταγή- δεν επιτρέπει εξαιρέσεις. Είναι καθολική, έτσι ώστε οτιδήποτε είναι ηθικώς ορθό για ένα πρόσωπο είναι ορθό για όλα, και οτιδήποτε είναι ηθικώς κακό για ένα πρόσωπο είναι κακό για όλα. Ο κανόνας του Καντ είναι φιλοσοφική μετάφραση του χρυσού κανόνα: «Να ενεργείς με βάση τον κανόνα ότι αυτό που θέλεις μπορεί να αποτελέσει καθολικό νόμο».

Ας δούμε ένα παράδειγμα της κατηγορικής προσταγής. Μπορεί να φαίνεται σοφό ή συνετό να αθετήσεις μια υπόσχεση, επειδή μπορεί αν κρατήσεις την υπόσχεση να βλαφτούν άλλοι άνθρωποι. Έχεις όμως το ηθικό δικαίωμα να αθετήσεις την υπόσχεση; Όχι, κατά την κατηγορική προσταγή του Καντ, επειδή τούτη η αρχή λέει πως η πράξη σου πρέπει να έχει καθολική εφαρμογή, και βεβαίως δεν θα επιθυμούσαμε ο καθένας να έχει το ηθικό δικαίωμα να αθετεί τις υποσχέσεις του, όταν

το επιθυμεί. Συνεπώς είναι καθήκον σου να τηρήσεις την υπόσχεσή σου, ακριβώς όπως περιμένεις και από τους άλλους να τηρήσουν τον δικό τους λόγο. Η κατηγορική προσταγή είναι ηθικός νόμος που υποχρεώνει κάθε πρόσωπο, έτσι ώστε αυτό που είναι ορθό για έναν να είναι ορθό για όλη την ανθρωπότητα: πρέπει να ενεργείς «σάν η αρχή για την οποία ενεργείς να γινότανε δια της βουλήσεώς σου καθολικός νόμος της φύσεως».

ό.π., σσ. 311-312

3.

- **Η κατηγορική προσταγή.**

Κοίταξε - μας είπε - [ο Καντ] να ενεργείς και να αισθάνεσαι έτσι, ώστε ποτέ να μη μεταχειρίζεσαι τον άνθρωπο ως μέσον αλλά πάντοτε να τον έχεις σκοπό στις προθέσεις και στις πράξεις σου. Δεν έχω συναντήσει ως τώρα πιο υψηλόφρονη προτροπή, που να δείχνει τέτοια εμπιστοσύνη και τόσο σεβασμό στον άνθρωπο σαν άνθρωπο. Εάν τη μεταφέρουμε στο σχήμα του ορισμού (...) θα έχουμε την εξής απλή και συνάμα βαρυσήμαντη φόρμουλα: «Άνθρωπος είναι το μοναδικό μέσα στο γνωστό μας σύμπαν ον που έχει το αναφαίρετο δικαίωμα να λογαριάζεται πάντοτε ως σκοπός και ποτέ ως μέσον». Αυτή - θα παραδεχτούμε - είναι η γλώσσα του γνήσιου ουμανισμού. Κανένα «σκοπός», όσο ψηλά κι αν τον τοποθετήσουμε, με όσην αίγλη κι αν τον περιβάλλουμε, δεν μπορεί να δικαιολογήσει εκείνον που θα χρησιμοποιήσει τον άνθρωπο ως μέσον για την πραγματοποίησή του. «Μέσα για κάποιο σκοπό» μπορούν (και στην ανάγκη, επιβάλλεται) να γίνουν όλα τα όντα εκτός από ένα: τον άνθρωπο. Αυτός οφείλει να είναι, και δικαιούται να απαιτήσει να είναι, μόνο σκοπός. Η αξία του δεν αντικατασταίνεται με τίποτα. Δεν μπορεί να αποτιμηθεί με καμιάν άλλη. Είναι το μέτρο των άλλων αξιών. Εκείνος λοιπόν που τον κατεβάζει από το υψηλό επίπεδο του απόλυτου «σκοπού» στο χαμηλό επίπεδο του σχετικού «μέσου», ή αυτός που αυτοκαταδικάζεται (από βλακεία ή ανανδρία) σε «μέσον προς άλλο σκοπό», αναιρεί, καταλύει, «σκοτώνει» τον άνθρωπο μέσα στον άνθρωπο. Μεγαλύτερη βλασφημία, βαρύτερο έγκλημα δεν υπάρχει.

Τα δικαιώματα όμως συνυφαίνονται με ισομεγέθεις ευθύνες. Να λογαριάζεσαι (από τους άλλους και από τον εαυτό σου) σαν

άνθρωπος δεν είναι μόνο δικαίωμα, αλλά και ευθύνη. Το πρώτο μας αρέσει, το δεύτερο αποφεύγουμε να το ομολογούμε. Το «ως χαρίεν άνθρωπος» του αρχαίου ποιητή, έχει δύο όψεις, τη μια φανερή, την άλλη αφανή: - Τι χαριτωμένο πράγμα είναι να είσαι άνθρωπος! - Αλλά και τι βαρύ, τι ασήκωτο πράγμα είναι να είσαι άνθρωπος...

Ε. Π. Παπανούτσος, *Η κρίση του πολιτισμού μας*,
εκδ. Φιλιππότη, σσ. 222-223

4.

- **Ο Μιλ ασκεί κριτική στον Καντ.**

«Θα μπορούσα να προχωρήσω πολύ περισσότερο και να πω για όλους τους φιλοσόφους, οι οποίοι στηρίζουν τις θεωρίες τους σε *a priori* αρχές και οι οποίοι βέβαια μπαίνουν στον κόπο να επιχειρηματολογήσουν υπέρ των απόψεών τους, ότι τα ωφελμιστικά επιχειρήματα τούς είναι απαραίτητα. Δεν έχω σκοπό τώρα να ασκήσω κριτική σ' αυτούς τους στοχαστές. Δεν μπορώ όμως να μην αναφερθώ, για να δείξω τι εννοώ, σε μια συστηματική πραγματεία που έγραψε ένας από τους λαμπρότερους εκπροσώπους τους, τη *Μεταφυσική των Ηθών του Καντ*. Αυτός ο ξεχωριστός άνθρωπος, του οποίου οι θεωρίες αποτελούν σταθμό στην ιστορία των φιλοσοφικών ενατενίσεων, σε αυτή την πραγματεία του, θέτει μια καθολική πρώτη αρχή ως την πηγή και το θεμέλιο του ηθικού καθήκοντος. Είναι η ακόλουθη: 'Να ενεργείς κατά τέτοιο τρόπο, ώστε ο κανόνας με βάση τον οποίο ενεργείς να μπορεί να γίνει νόμος για όλα τα έλλογα όντα'. Όταν όμως αρχίζει να συνάγει από αυτή την προκειμένη οποιοδήποτε από τα καθήκοντα που εμπíπτουν στην ηθική, αποτυγχάνει σχεδόν παταγωδώς να δείξει ότι θα μπορούσε να υπάρξει οποιαδήποτε αντίθεση, οποιαδήποτε λογική (για να μην πω φυσική) αδυνατότητα, στην υιοθέτηση από όλα τα έλλογα όντα των πιο εξωφρενικά ανήθικων τρόπων συμπεριφοράς. Ό,τι αποδεικνύει είναι πως οι συνέπειες της καθολικής αποδοχής τους θα ήταν τέτοιες, ώστε κανείς δεν θα ήθελε να τις υποστεί».

John Stuart Mill, *Utilitarianism*, κεφ. I, § 4,
Fontana Press, ¹⁸1986, σ. 254

